

DEMINUTIVUM, EXPRESSZIVITÁS, EMOCIONALITÁS

RÁK SÁNDOR

A deminutívumokon az orosz nyelvben továbbképzett névszókat értünk. Tartalmazzák az ún. deminutív szuffixumokat, megőrzik a motíváló szó lexikai jelentését, azonban attól eltérően vagy a tárgy valóságos kisebb voltát fejezik ki, vagy pedig a beszélő szubjektív értékelését, viszonyát fejezik ki.

A deminutívumok gyakoriságát és gazdagságát illetően a mai orosz nyelv kéri a nem szláv európai nyelvek közül, nem kis nehézséget okozva ezzel az orosz szakos hallgatóknak, ill. a műfordítóknak. Pedig ha a beszélt orosz nyelvet tanítjuk, akkor a jelenleginél feltétlenül nagyobb figyelmet kell fordítani a deminutívumok használatára. Annál is inkább, mivel a hasonló képződményekben valaha gazdagabb magyar nyelvben használatuk napjainkban inkább csak a gyermeknyelvre jellemző.

A deminutívumok és a deminutív szuffixumok gazdagságát és használatuk gyakoriságát illetően ellentétes folyamat játszódott le az orosz és magyar nyelv történetében:

„Древнерусский язык очень мало имеет уменьшительных суффиксов, а если они встречаются, то только для выражения уменьшительного размера вещи”.¹

S míg az óoroszban e szuffixumok és a velük képzett szavak alig vagy ritkán fordulnak elő, meglepő gyakorisággal fordulnak elő az ómagyarban.

„Nyelvünk az ómagyar korban a mainál összehasonlíthatatlanul gazdagabb deminutív képzőrendszerrel bírt. Nyelvemlékeinkben a deminutívumok oly gyakoriak, hogy használatuk a mai nyelvészek számára szinte felfoghatatlan”.²

A mai magyar nyelvjárások némelyikében szintén kedveltek a deminutív képzések, de kétségtelenül legfeltűnőbb a szlavóniai nyelvjárás kicsinyítő képzéseinek nagy száma. A mai magyar nyelvben a nyelvjárások mellett a deminutívumokat a gyermekekkel folytatott verbális kommunikáció során használjuk a gyermekek iránti erős érzelmi viszony kifejezését, kicsinyítő, becézgető értelemben, a gyermekekkel kapcsolatos tárgyak, cselekvések, játékok jelölésére.

kacsóka, fülecske, kezecske, nyuszika,
fogócska, bújóciska, kerekecske-dombocska,
istenke tehénkéje stb.

A gyermekmesékben a deminutív képzések nagy száma is az előbb említett okokra vezethető vissza.

A deminutívumoknak és deminutív szuffixumoknak a mai magyar nyelvben jelentéktelen szerepük van.

A deminutívumok és képzők szerepe az orosz nyelvben régóta foglalkoztatja a nyelvészeket, s bár gazdag irodalommal rendelkezik, de számos kérdés tisztázatlan, ill. sok vitás kérdésben nem sikerült egységes felfogást kialakítani. Ez bizonyos mértékig a nyelvi expresszivitás, emocionalitás feldolgozatlanságából fakad. A deminutívumok is ezekhez a fogalmakhoz tartoznak. Mint ismeretes a nyelv nem csak a gondolatok megformálásának és átadásának eszköze, hanem az érzelmek kifejezési eszköze is. „Nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu” mondotta John Locke mintegy háromszáz évvel ezelőtt. És valóban egyetérthetünk azokkal a nyelvészekkel, akik szerint a nyelv logikai, intellektuális és emocionális elemei egymástól elválaszthatatlanul egymással kölcsönhatásban léteznek a nyelvi jelben:

„Предметно-логическое, интеллектуальное, оставаясь инвариантом, ядром языкового знака, составляет наравне с эмоциональнооценочной информацией объём его значения”.³

Az orosz szavak egy része önmagában a szemantikában, inherens módon hordozza az expresszív emocionális elemeket, más része adherens módon sajátos eszközökkel fejezi azt ki. Ehhez a második csoporthoz tartoznak a deminutívumok, a kicsinyítő képzőkkel ellátott derivátumok. A deminutív szuffixumok azok az eszközök, melyek segítségével a derivátumok expresszív emocionális színezetet kapnak, és mint Zemszkaja megállapítja, kifejezik a beszélő viszonyát a beszéd szituációhoz, a beszélő partnerhez ill. a szóban forgó tárgyakkhoz:

„Используя экспрессивные средства словообразования говорящий ставит перед собой разные цели. Он может таким образом не только выразить своё отношение к называемому словом денотату, но и передать свою оценку „чужого” денотата — выразить определённое отношение к собеседнику, стремиться создать обстановку интимности, подчеркнуть своё вежливое расположение, дружелюбие, или наоборот, презрение, неуважение и т.д.”⁴

Azt, hogy a deminutívum milyen konkrét érzelmi színezetet kap, a konkrét beszédhelyzet határozza meg. A szakirodalomban a konkrét emocionális jelentés sokasága tükröződik a szuffixumokra használt terminológia sokaságában:

умалительные
ласкательные
уменьшительные
оценочные
пренебрежительные
экспрессивные
эмоциональные
эмоционально-оценочные
суффиксы субъективной оценки

A jelentés ezen sokrétűsége ad magyarázatot arra, hogy a deminutívumok szintagmatikus valenciája gazdagabb a nem deminutív képzős emocionális expresszív szavaknál, mivel azokkal ellentétben az emocionálisan ellentétes pólusú lexémák is képesek strukturális és szemantikai kapcsolatba lépni egymással.

ужасный городок } ←приятный городок
отвратительный городок }

De ugyanezt nem mondhatjuk el az emocionális konnotációt inherens módon kifejező lexémák esetében. Elképzelhetetlen a

прелестный и бандит
очаровательный и негодяй
чудесный и дрянь

szavak szintagmákká kapcsolódása.

Az irodalomban az emocionális konnotáció legkülönbözőbb pozitív és negatív árnyalatait elismerik ugyan a szerzők, de megoszlanak a vélemények az objektív kicsinyítést illetően, amikor is a deminutívum csak a motiváló szóval jelölt denotátum kicsiny voltára utal minden emocionális konnotáció nélkül. De az objektív kicsinyítést elismerő szerzők is megjegyzik, hogy ez elsősorban a műszaki leírásokban a tudományos nyelvben lehetséges, de ott is ritkán fordul elő. Példaként idézzük az Энциклопедический справочник, машиностроение I. т. 22. oldalán olvasható sorokat:

„Между верхними концами планок и образцом помещают стальные *призмочки*, жёстко связанные с *зеркальцами*”. Ugyanezen az oldalon előfordulnak még a *ломик*, *тросик* deminutívumok.

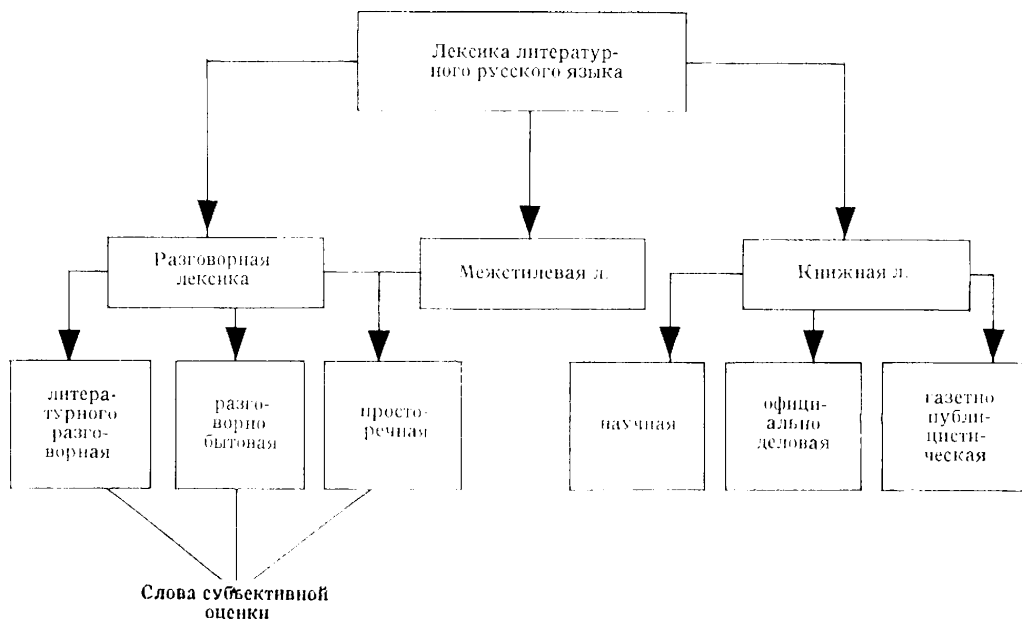
A különböző emocionális árnyalatok ill. objektív kicsinyítés egyáltalán nem meríti ki a deminutív szuffixumoknak tulajdonított derivációs jelentések tarkaságát. А минутка, часок, неделька, годок stb. szavakban Gyementyev A. A. szerint a deminutív

képző megbontja a motiváló szó jelentésének pontosságát és körülbelüli, megközelítő időtartamot jelöl. Egészen más funkciót érez Pokuc V. N. a kicsinyítő képzős derivátumoknál. Ő a szóban forgó szuffixumokban az állítás vagy tagadás expresszív fokozásának az eszközést látja:

„Существительные с уменьшительными суффиксами, используемые для экспрессивного усиления утверждения или отрицания, обобщают все данные предметы и тем самым подчеркивают, что действие охватывает их полностью”.⁵

Kevésbé vitatott a deminutívumok helye az orosz nyelv szókészletében a szavak expresszív stilisztikai megoszlása szerint, bár ebben a kérdésben sincs teljes nézetazonosság. Egyesek a beszélt nyelvre (разговорная речь) jellemző képződményeknek tekintik, míg mások az irodalmi művek és folklór szférájába sorolják őket.

Fomina M. I. az orosz szavaknak expresszív emocionális szerepük szerint az alábbi stilisztikai felosztását adja:

Ezek szerint a deminutívumok többségükben a „разговорно-бытовая лексика” csoporthoz tartoznak, kisebb részük az irodalmi nyelvbe sorolható, míg néhány, elsősorban okkasionális képződmény a familiáris (просторечная) szavak csoportjába.

A deminutívumok képzését és szuffixumait illetően is sok bizonytalanság tükröződik a szakirodalomban, és nem ritkán ellentétes nézetek is megfogalmazást nyertek. A szóképzés egész története során végig vonult a vita, hogy szóképzők vagy formaképzők a deminutív szuffixumok. A múlt században a nyelvészek többsége a formaképzőkhöz sorolta őket. Századunkban Sahmatov Scserba stb. is formaképzőként beszél róluk. A másik véleményt Szobolevszkij, Potyehnya képviselte. A két ellenpólus között helyezkedett el Vinogradov. Az utóbbi években a szerzők többsége szóképzőként emlegeti őket, illetve külön csoportba sorolják és a képzőket funkcionálisan három csoportra osztják: szóképzők, formaképzők és deminutív képzők. A hazai főiskolai orosz nyelvoktatásban is ez a gyakorlat alakult ki.

A főiskolai orosz szakos hallgatók körében nemcsak a deminutívum használata, de képzésük is sok nehézséget okoz. Ennek egyik oka, hogy a legproduktívabb deminutív szuffixum a „к” (nőnemű főneveknél к (а), hímneműeknél ок, ек, ик) igen gazdag homonymákban, s azok legkülönbözőbb derivációs jelentések hordozói.

А к (а)képző

а) А motiváló szó főnév

1) а nőnemű pár képzése

соседка

пионерка

2) A hasonlóság kifejezése

пляшка (gomba kalapja, a szög feje) — шляпа Ez eredetileg deminutívum volt, de fokozatosan elvesztette deminutívum jelentését.

3) Az anyagneveknél a singulativ, az egy kifejezése

паутина
малишка
бумажка

Zemszkaja szerint itt is érződik deminutívum jelentésárnyalat.

4) deminutív jelentés

домик
городок

b) A motíváló szó melléknév

1) Egy bizonyos tulajdonság hordozója

одинокий — одиночка

2) szemantikai kondenzáció

вечёрка — вечерняя газета

комиссионка

перцовка — перцовая водка

c) a motíváló szó ige

1) A cselekvés alanya

торговка — торговать

2) A cselekvés eszköze

тёрка — тереть

3) A cselekvés eredménye

записка — записать

получка — получить

4) Pluralia tantum

плавки — плавать

выжимки — выжимать

5) A cselekvés megnevezése

резка — резать

чистка — чистить

6) Közös nemű főneveknél a cselekvő képzése

недоучка — недоучить

сладоежка — сладость

Nem véletlen, hogy a felsorolt képződmények elsősorban a beszélt nyelv (разговорная речь) produktumai. Zemszkaja szerint a „разговорная речь” szóképzés 4 funkciót tölt be

1) nominatív	} képzés
2) expresszív	
3) konstruktív	
4) kompresszív	

A deminutív képzés a második csoportba tartozik. Ő mind a négy típust egyfajta rövidítésnek értelmezi, de az expresszív derivátum még egy olyan szemantikai areolát is tartalmaz, amely nincs meg a szintaktikai derivátumokban.

Az orosz nyelvben sok olyan képződmény van, mely történetileg deminutívum, de a mai nyelvhasználatban már nem tartják őket kicsinyítő képzős alaknak.

A deminutív jelentés lekopásának különböző fokozatai vannak:

I. Teljes lekopás

A motiváló szó eltűnik, a derivátum teljesen elveszti deminutív jelentését

колцо — коло

мешок — мех

II. Részleges lekopás

a) A szóképzés metaforikus útja. A derivátum jelentése ketté vájul és jelöli a motiváló szó deminutív árnyalatát valamint egy új denotátumot.

рука — ручка

ручка (kilincs)

спина — спинка

— спинка (széktámla)

дорога — дорожка

дорожка (asztalterítő, futó)

b) A párhuzamos használat.

A motiváló szó és a derivátum párhuzamosan, egyidejűleg léteznek, de a derivátum nem tartalmaz deminutív jelentést.

рубаша — рубашка

наволочка — наволочка

A derivátum fokozatosan kiszorítja a motiváló szót. A motiváló szó ritkán használt.

c) A motiváló szó és derivátum párhuzamosan létezik, és hasonló gyakorisággal fordulnak elő.

нож — ножик

занавес — занавеска

ветвь — ветка

печь — печка

Mint érdekességet megemlíthetjük, hogy az eredetileg motiválatlan *ик* végű szó a deminutív *ик* szuffixum hatására deminutív jelentést kap és létrejön az *ик* nélküli szó.

зонтик — зонт

Külön érdekessége a deminutívumoknak, hogy újabb deminutív szuffinok segítségével az expresszivitásuk fokozása érdekében továbbképezhetőek, mintegy a melléknevekhez hasonlóan fokozhatók.

минута — минутка — минуточка

ветвь — ветка — веточка

книга — книжка — книжечка

сын — сынок — сыночек

слово — словце — словечко

глаз — глазок — глазочек

шнур — шнурок — шнурочек

Általában azon deminutívumok esetében lehetséges az ilyen továbbképzés, amelyeknél a deminutív jelentés gyengült. Megoszlanak a vélemények

az онок (ёнок) képző hovatartozását illetően. Sokan a deminutív suffixumokhoz sorolják. Nem értünk egyet ezzel a véleménnyel, mivel a velük képzett derivátumok nem a denotatum mennyiségi kisebbséget, hanem kvalitatív különbségét is kifejezik.

гусь — гусёнок
 глухарь — глухарёнок

Egy-két esetben a -онок (ёнок) képzős alakkal párhuzamosan létezik az ок (ёк) deminutívum.

гусь — гусёк
 глухарь — глухарёк

Számos esetben egy motiválószóból több deminutívum is képezhető.

кувшин < кувшинчик
 < кувшинец
 кабинет < кабинетик
 < кабинетец

Plyen esetben az -ец suffixummal képzett szó régies. De nincs magyarázat az -ик, -ок suffixumokkal képzett párhuzamos képzésre

час < часок
 < часик
 год < годок
 < годик
 зуб < зубок
 < зубик
 < зубчик

Azt, hogy a hímnemű deminutívumok az -ок (-ёк, -ек), -ик, -чик, -ец suffixumok közül melyiket kapják a motiváló szó szemantikájától, a szótőről és a hangsúlyrendszertől is függ.

Rövid tanulmányunkban csak érzékeltetni kívántuk a deminutív főnévképzés és használat néhány kérdését. S bár csak néhány kérdést érintettünk, érezhető, hogy a deminutívumok használata és képzése igen bonyolult és összetett, s mivel a mai orosz beszélt nyelv egyik jellemzője, kívánatos, hogy a főiskolai orosz nyelvoktatásban is nagyobb figyelmet szenteljünk a témának:

„Практика показала, что тема Эмоционально оценочные суффиксы имен существительных является наиболее сложной и доступной лишь на высшем уровне владения языком”.

JEGYZETEK

1. Галкина—Федорук: Об экспрессивности и эмоциональности в языке. Сборник статей по языкознанию М. 1958 стр. 103.
2. Dr. Bartha Katalin: A magyar történeti szóalaktan II. Вр. 1958, 102
3. Алексеев А. Я. Эмоциональность, экспрессивность и словообразование. Словообр. и его место в курсе обучения иностр. я. 1977. вып. 4 стр. 43
4. Е. А. Земская, М. Б. Китайгородская, Е. Н. Ширяев Русская разговорная речь М. 1981 стр. 112.
5. Покуц В. Н. Существительные с уменьшительными суффиксами, как экспрессивное средство выражения мысли. Русский язык в школе. 1970 № 6, стр. 69.
6. Любимова Н. А. Учёт уровня языковой подготовки слушателей при организации учебного процесса на кратко-срочных семинарах и курсах русского языка. Сборник методический статей 16 М. 1976

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. С. А. Земская; М. В. Китайгородская; Е. П. Ширяев Русская разговорная речь М. 1981.
2. Земская Е. А. Словообразование М. 1973
3. Галкина – Федорук Об экспрессивности и эмоциональности в языке М. 1958
4. Намталашвили, И. П. К вопросу об эмоциональности в языке Труды Тбил. ин-та 1973
5. Утрата уменьшительного значения в некоторых именах сущ-ых
Вопросы русского языкознания Львов, 1956
6. Тихонов П. А. Школьный словообразовательный словарь русского языка М. 1978
7. Szabó Zoltán A lexikológiai és grammatikai szóképzésről MNy. 65, 1969.
8. Шанский Н. М. Очерки по русскому словообразованию М. 1968
9. Dr. Bartha Katalin: A magyar történeti szóhalaktan II Bp. 1958.
10. Алексеев А. Я. Эмоциональность, экспрессивность и словообразование Словообр. и его место в курсе обучения иностр. я. 1977
11. Покуц В. Н. Существительные с уменьшительными суффиксами, как экспрессивное средство выражения мысли. Русский язык в школе 1970
12. Любимова Н. А. Учёт уровня языковой подготовки слушателей при организации учебного процесса на кратко-срочных семинарах и курсах русского языка. Сборник методический статей 16 М. 1976

Резюме **Экспрессивность и словообразование**

В статье рассматривается деминутивное словообразование и деминутивы в русском языке в сопоставлении с венгерским. Деминутивное словообразование одно из экспрессивно-эмоциональных средств русского языка. Широкое употребление слов с суффиксами субъективной оценки особенно характерно для русской разговорной речи. Богатство деминутивов и деминутивных суффиксов древневенгерского языка трудно представить, поскольку на современном этапе их следы сохранились только в фольклоре и в детском языке.

Различия в активности деминутивов в русском и венгерском языках вызывает большие трудности у венгерских учащихся при образовании и в употреблении их. Затрудняющими факторами являются также окказиональность этих образований, богатая синонимия и омоимия деминутивных суффиксов.